

յառուկ անունները մի միակ են՝ որ 550 էն ետքը Կիլիկիայի հնդիկ-գերմանական բնակիչներու գոյութեան արձագանքը կու տան:

Իբր 500ին հնդիկ-գերմանական Հատիռ-Հայրե կը գտնենք արեւմտեան Հայաստան Թէ ասոնք ինչ ճամբով են երբ մինչեւ այստեղ յառաջացած են՝ չենք գիտեր: Ահհաւանական չէ, ինչպէս քանի որ ասրի յառաջ գրած էի, որ Կիւմ մերայւոց Կիլիկիա աշտալը՝ զիրենք այնտեղ միշտ ըլլայ: Կարելի է խառն բնայնարհէն այս Հատեան - Հայերու գաղթականութիւնն սկսած ըլլայ: Սակայն, քանի որ հին Փոռիգիայի մէջ ալ Հատեան գտանք, կրնանք զայն եւս ենթադրել՝ որ հայ գաղթականները արեւմտեան եկած ըլլան, որով որ միարեանիք հենցու այն աւանդութեան — զոր բոս ինքեան ընդունելու հարկ չկար եւ միարեանին հարկաւոր չէր — որուն համեմատ՝ Հայերը Փոռիգիայէն ծագում առած են եւ իրենց լեզուն փոխադրէին կը նմանի:

Հատեան-Հայերու նախնական պատմութեան վրայ մեր գիտացածն այսչափ է:

Ըստ ինքեան բառական նշանաւոր է՝ որ «հիտտիտ», կոչուած արեւմտագրութիւնները կարգաւոր՝ հին ազգի մը սկզբնական բուն յիշատակարանները գտանք, որոնք նոյն ազգայն պատմութեան, լեզուին եւ կրօնին վրայ վաւերական տեղեկութիւններ կու տան. այսօրեան Հայոց այն ազգէն սերած ըլլալը՝ խոյիւն աւելի նշանաւոր կ'ընէ: Պատն զի այս նոր ծանօթութեամբ Հայերու պատմութեան եւ հայ լեզուին շատ դարերուն վրայ լոյս կ'արձակուի, մինչ գեռ. նոյնիւրու վրայ այն դարերէն որեւէ տեղեկութիւն չունէինք: Այսուհետեւ՝ «հիտտիտեան» լեզուն յիշատակարանները մեր հնդիկ-գերմանական լեզուին բունն ամենահին յիշատակարաններն են, եւ հնդիկ-գերմանական պատմութեան ամենահին բնիկ վկայութիւններ: Եթէ իրաւացի է այն խոյիւնը՝ որ Հնդիկ-գերմանացիներն արդեօք Ասիայէն թէ Եւրոպայէն յառաջ եկած են, նոյնին որոշումը գլխաւորաբար անոր վրայ պիտի յենու, որ արդէն 1000ին (նախ ք. դ.թ.) եթէ ոչ շատ աւելի յառաջ, Հայերն Փոքր Ասիայ եւ Ասորիքի մէջ իբրեւ տիրող ազգ կը բնակէին:

Թ Գ Ր Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ն

ԿՈՒԿԱՆՈՒՆ Թ Գ Ր Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ն

Գ.

Թ. Այլազգայնի:

Կնքեալ Սեպտեմբեր 26ին (Հոկտ. 8) անուն փառաւորութեամբ՝ Թեոքրասիայի մէջ տունուցան մեր նշանաւոր ծովանկար Այլազգայնի գեղարուեստական գործունէութեան 60ամեակը՝ Որչափ կը՝ յիշենք, այս առաջին անգամն է, որ

հայ մը՝ Ռուսաստանի մէջ այսչափ ընդհանուր եւ անկեղծ յարգանքի եւ խորին համարումեան ցոյցեր կ'ընդունին: Ճիշդ է որ գեղարուեստը հայրենիք չունի, գեղարուեստը հաւասարապէս մասնչէրի եւ հասկանալի է ամէն փոքր շատ զորդացած հասարակութեան. այն տեսակէտով ալ՝ Յովհ. Այլազգայնի՝ թէեւ հայ բնութիւնը սերած, բայց իբրեւ ոչ թէ հայ անձուկ չըլանի՝ այլ ընդհանուր Ռուսաստանի փառքը եւ բովանդակ գեղարուեստի ուշադրանքը պարծանքը կը կազմէ: Այսու ամենայնիւ Այլազգայնիին համարը միշտ իբրեւ փայլ կը մնայ հայ ցեղին, որովհետեւ մեր ցեղի մէջ է ծնունդ առած այն համարը. եւ այս պարագան այնքան աւելի ուրախայի է մեզ համար, որ իսկապէս հայը շատ քիչ է արտադրած այնպիսի դասակ, որ ընդհանուր մարդկային, կամ համաշխարհային հնչակ հեռք բերէ:

Ծովհանէս Դոստանդին Այլազգայնի ծնած է Խրիմի Թեոքրասիա քաղաքը 1817 Յուլի 17ին: Իւր ծնողներն աղքատ էին, եւ երբ բարեխաղ զուգադիպութիւն մը կամ ուղղակի բախտը չգտնէր իրեն եւ բարբար հեռք մը չհասնէր սինքը՝ գեռեւս մանուկ ժամանակ, ընտանեկան խնարհ յարկէն, եւ շտաներ այնպիսի միջավայր՝ ուր իւր բնածին տաղանդը զորդացնելու ամեն միջոց բաց էր իւր առջեւ, հաւանականաբար իւր բոլոր ընդունակութիւններով հանդերձ, անխաղ լինելը նա կ'անցնէր յարուցած բազմազան գծուարձութիւններէ հարթ թելով իրեն արժանի անպարէզ դասուելու. որով աշխարհ մեծ նկարչէն մը պիտի զգուշէր: Օտար է որ ազամանայն այն ժամանակ միայն զոհարարու պատը կը գտնէայ, երբ մարդկային ճարտարութիւնը կը գտնէ այն, մարբուով ու յղէլով՝ երեւան կը հանէ անոր քրտնելի Եւրոպ. եւ այլ յատկութիւնները: Այսպէս է եղած նաեւ Այլազգայնիին համար՝ 1833ին, գեռ 16 տարեկան եղած ժամանակ, շնորհիւ իւր աղջեկից պաշտպանին՝ Պետերբուրգի Գեղարուեստից ակադեմիան ընդունանցում իբրեւ գիշերօթիկ սան, եւ իւր ուսման առաջին տարիներէն ցոյց տուաւ՝ թէ ինչ մեծ ապագայ կը խոստանար ինք՝ նկարչութեան ասպարէզի մէջ: Իւր ծովանկարի տաղանդն առաջին անգամ երեւան եկաւ 1835ին նկարած «Օդը ծովու երեսին», պատկերով, որու համար առաջին արժանիք է մատուցված փառաւորանցում: Իբրեւ ծովագիւղի դասակ՝ իւր մաքր եւ հազու մինչեւ խորքը թափանցած էր ծովային հորիզոն, որ այնուհետեւ իրեն համար նկարչական բանաստեղծութեան անվերջանալի աղբիւր պիտի գտնուար: Այս առաջին յայտնութեան վերջ Այլազգայնի ինքնիքը բոլորովին նուիրեց իւր սիրած տարրին պատկերացման, որ հնգաշեմե

¹ Ուսումը այժմ 81 է մէն է: Թէ որչափ ընդհանուր նկարչէն է եղած նա, գիւրեւն է գտանել այն պարագային՝ որ 60ամեայ գործունէութեան միջոցն — իւր նկարած պատկերներու թիւը. մեծ են փոքր, Եւրոպայի եւ Տուրքիայի:

² Որում յարազութեան գլխաւոր կամ սկզբնական պատճառն է եղած ուսու մեկնումը մը՝ Ալ. Պապանովի, որ հայրական ինքնակով՝ Այլազգայնիին տունէն ամեն համարաւ հարկէն, ճանապարհ, որ այնքան գգնարին է եղած աղքատ արուեստագէտներու համար, մանուկը գործին սկիզբը:

այնչափ ընդարձակ եւ բազմազունի ծաւալ առաւ իւր հրաշալիքներ վճռին տակ՝ Ուրպէս զի ծովն անընդհատ ապարարած մնայ իւր մարմն մէջ Այլ-վաղուցիկ շարունակ իր ճանապարհորդքը դէպ ի ծովեկերը։ Ամէն տարի կանառներ կըրպով կ'երեւար մերթ ֆօրայնգեան եւ մերթ Սեւ ծովն եզերքը։ Զարմանալի գեղարուեստական յիշգույթեման՝ իր ստացած ապարարութիւններն ընդունակ էր երկար ժամանակ մարդն մէջ անաշարատ պահելու. ամիսներ եւ տարիներ յառաջ բնութեան մէջ իւր նկատած որեւէ «վայրկեանը» (moment) կրնար նոյն յատկութեամբ պատկերացնել միշտ լավի վրայ։ Այս եւ պատճառն, մասամբ, որ քննադատները մինչոյն «վայրկեանը» շատ արձախ կրնանած իր գտնեն իւր պատկերներուն մէջ, եւ որով միտրինկուէնէն զերծ չեն մնար իւր նկարները։ — Բանասերեք տարեկան հասակին մէջ Այվազովսկին արդէն ծանօթ էր ամբողջ Եւրոպայի՝ իբրեւ ապագանաւոր ծովանկար։ 1840ին գնաց Իտալիա եւ ապա հետագային ճանապարհորդեց Վերմանիա, Սպանիա, Անգղիա եւ Վալադէ, եւ իւր նկարներն ամէն տեղ արժանաւորապէս գնահատուեցան։ — Նոյն տարին Ռուսաց կայսրը Նիկոլայ Ա. գնաց անոր երկու հիւանդի պատկերները՝ «Զօրքի ցամաք ելլելն» եւ «Սեւաստոպոլիս տեսարանը»։ Այվազովսկի 1841ին 3 զեղեցիկ պատկեր նկարեց իւր Հոմո բնակած ժամանակ՝ «Նեպոլայոյ զեղեցիկ», «Փոթերիկն» եւ «Բալաուդ»։ Երկու տարի վերջ ճամնակեցաւ Պարիսի պատկերահանգիւնը, ուր իւր «Զերեւե ծովազէշներու նուակն», «Խաղաղ ծով Միլեբերկալանի վրայ» եւ «Սկարու լողին» նկարները վարձատրութեան արժանացան, եւ ինչեւ ալ ֆրանսական Գեղարուեստի ճեմարանի անդամ ընդունուեցաւ։ 1846ին ի ցոյց դրաւ՝ ի մէջ այլոյ՝ «Թորական արժարան եւ Թըբուհիներ նուակի մէջ», «Իշխանաց կղզիները Մարմարա ծովի վրայ» եւ «Կ. Պոլսի» պատկերները, որոնք իսկոյն գնուեցան կայսրուհւոյն համար։ — Իսկ 1847ին Պետերբուրգի ճեմարանը զինք դասեց իւր պրոֆեսորներու շարքը։ Հետեւեալ տարին Նոլլանդական «Lion Neerlandais» շքանշանն առաւ եւ ընտրուեցաւ Ամստերդամի Գեղարուեստական ճեմարանի անդամ։ 1857ին դարձաւ մասնակցեցաւ Պարիսի պատկերահանգիւնին, ուր իւր՝ «Բուստաստի շուրհարատեթիւնները» նկարը (տարւոյ շուրհարատեթիւնները) ընդունուեթիւն գտնուեց, Վալովէն Գ. կայսրը «Պատուով լեգէոնի» շքանշանը շնորհեց իրեն։ Այն թուականին վերջն իւր նկարած պատ-

կերներուն մէջ ուշադրութիւն իր գրաւեան «Զմեռոյ», «Եղեգն Գնեպը գետի վրայ», «Ոչխարներու հօտը փոթերի ժամանակն», իսկ նոր նկարներուն մէջ ընդհանուր հռչակ իր վայրէջն «Համաշխարհային ջրհեղեղը», «Նխարհի ստեղծման վայրկեանը» (1864ին) եւ Նովկոյ լեռնաշղթան (1871)։

1868ին Այվազովսկի եկաւ Նովկոյ եւ այցելեց թէ ծովեկերն եւ թէ լեռնային վայրերը։ Այս այցելութեան միջոցին նա 12 պատկեր նկարեց Նովկոյեան տեսարաններէն, զորոնք ի ցոյց դրաւ Տիգրիսի մէջ եւ արգիւնը յատկացուց տեղական մանկական ապաստանարանին։ Տիգրիսի բնակիչներն ալ, հայ եւ օտարազգի՝ միանալով՝ ի պատիւ իրեն մեծ ծաղ տուին եւ 5000 ռուբլ հաւաքեցին բարեգործական նպատակով։ Հետեւեալ տարին Այվազովսկի ուրիշ քանի մի առաւ ուսումնականներու հետ Տիգրիսու գնաց, Սուեզի լողանքին բացման ներկայ լինելու, ուր ինչպէս յայտնի է, ժողովուած էին բազմաթիւ թագապալի իշխաններ։ Այս ճանապարհորդութիւնը նիւթ առաւ իրեն նոր նկարներու։

Այվազովսկի 1874ին իր նկարներու հանազեւր կազմեց Ֆիրմենցայի մէջ, եւ այն աստիճան ջերմ ընդունութիւնով ինչ գտաւ, որ Ֆիրմենցայի գեղարուեստի ճեմարանն առաջարկեց իրեն իր սեփական պատկերը նկարել Pitti պալատի թանգարանի համար, ուր իր պահուին բոլոր նշանաւոր նկարիչներու ինքնագործ պատկերները։ Այնպէս թե՛ իսկ ճեմարանի սկսած 1877ին առաւ իբրեւական պատերազմի միջոցին ալ Այվազովսկի բաւական թաւով պատկերներ նկարեց։ 1880ին երեւան հանեց իր արշաւիչ պատկերները Վոյնոմոյ ճանապարհորդութեանը եւ Ամերիկայի դիւանի վրայ. եւ այնուհետեւ գետ շարունակ նկարելու վրայ. եւ Մեծ հռչակ իր վայրէջ իր վերջին պատկերներէն՝ «Պուշկինը ծովու եղերքին» զոր ինք Պետերբուրգի գեղ. ճեմարանին է ընծայած։ Բայց այդ բաւական չէր. շնայելով 80 տարեկան Պետերբուրգի մէջ իր 120երորդ պատկերահանգեւր կազմեց բոլորովին նոր նկարներով, որոնց մէջը՝ «Խաղաղ ծովէն դէպ ի փոթերիկ», 8 մետր երկայնութիւն ունէր՝ եւ վերջապէ՝ Թեոֆուսիս իր յոբելեանը տօնուած միջոցին, ինք ճնար պատկեր եւ ուղարկեց Պետերբուրգ, որոնք ի ցոյց են դրուած ճեմարանի որահանգին մէջ։ Այս պատկերներէն երկուքն ընծայած եւ «Նդեքսանդր Գ. Ի» թանգարանին։ Դոբրու թիւը Այվազովսկիին համար բնաւ արեւել չի հանդիսանար, եւ ինք երկուստարական աշխուժութեամբ իր շարունակ գործել. իր հոսով վերջին նկարներն ալ նոյն գնայաւոր կ'աղան, ինչ որ առդդ հասակի մէջ նկարանները։

Ընդարձակ քննադատութիւններ են գրուած Այվազովսկիի նկարական տաղանդին եւ մասնաւորապէս իր նկարներու եղանակին վրայ թէ՛ Ռուսաստանի մէջ եւ թէ՛ օտար երկրները։ Ճշմարտութենէն չեղած չենք լինիլ եթէ ասեմք առաւ քննադատի մը հետ՝ թէ այս ժամանակ գիտարան կարելի է գտնել նկարիչ, գեղարուեստագետ մը, որ այնչափ հանրածանոթ եւ այնչափ մեծ թողութեամբ աշխուժանայ՝ որչափ Այվազովսկին ունի։ Իր պատկեր-

1 Պարիս գտնուած ժամանակ Այվազովսկին՝ առաստակն իրագործի միջոցով իսկապէս ներկայացաւ Նապոլէոնի կոյսեր եւ Եւգենիա կայսրուհւոյն, եւ արժանացաւ Նապոլէոնի համաբարան ընդունելութեան։

Ան միջոցի էր, որ խրթի պատերազմի ֆրանսական հերոսը՝ Պիլիպի Կորպուսով Այվազովսկիի պատկերահանգի մէջ խրթի տեսարաններու ուշադրութեամբ դիտելն ձեւեւ. շատ սիրալիք նաակ մի էր գեր նկարին, որս մէջ փափագ եւ յոյս իր այսանք գործելու այցելել խրթի, բայց այս անգամ՝ ալ թէ իբրեւ թշնամի հրամանատար, այլ իբրեւ հօր եւ բարեկամ։

դպրոցի, ասորիների սենի, որ Ռուսաց քաղաքա-
կան անկարգորդ ասորիների է: — Այլապիսի
թիւն 81 ասորիկան, բայց կատարեալ առողջու-
թիւն չը վայելէ: ասորի յոյս կայ, որ զէն երկար
ժամանակ պիտի կարողանայ նորանոր «որինակէի
զորք երազ» «նախանել» զեղարքեանայախորհրդը:
Տիգրիս, 25 Հոկտ. / 6 Նոյ. 1897:

Վ. ՏԻՐԻԾԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՌԶԳԱՅԻՆ ՀՐԱՅՐԵԿԱԳԻԹԻՒՆԷ 1896 ՏԱՐԻՈՑ

Ա. ՆԻՐՈՒԿԱՆՆԻ ՀՐԱՅՐԵԿԱԳԻԹԻՒՆԷ

1. Abich H. — Aus kaukasischen Ländern. Reiseberichte. I. Briefe aus den Jahren 1842—1853. II. Briefe aus den Jahren 1859—1874. Wien, pp. XI+608 է. VII+313.
2. Amicus Patriae. — Arm. und Kreta. Eine Lebensfrage für Deutschland. Braunschweig und Leipzig.
3. An old Indian. — Historical Sketch of Armenia and the Armenians in ancient and modern times, with special reference to the present crisis. London, 8°, pp. VIII+200, 5 sh.
4. Anglo-Arm. Association. — England, Turkey and Russia, a historical retrospect. London, 1 d.
5. Antinescu Z. — Autobiographia mea seu: Un voiagiu in timpa de 70 ani, prosa și poezia. Cu illustrationi. Ploiesti, 4°.
6. Apollonio D. Ferd. Rev. — Pro Arm. Conferenza tenuta il 13 dicembre 1896 nella sala dei banchetti. Venezia, 8°, pp. 15.
7. Argyll Duke of. — Our responsibilities for Turkey facts and memories of forty years. London, 8°, pp. 10+166, 2 sh. 8 d.
8. Armenia. — X. Szamosujvar, 8°, 10 fr.
9. L'Arm. persécutée. — Lausanne, 1896 է. 1897, 4°, pp. 16, illustrés.
10. L'Arm. paraissant le 1er de chaque mois. IX. année, éd. M. T., fr. 1875.
11. Armenien Hilferuf an das Schweizer-volk. Zürich, 8°, pp. 8.
12. De Armeniërs. — Tijdschrift voor Neder-lands Aadr. gen. XIII, 162—164.
13. B. — Merkwürdige Schlupfwinkel der Armenier. M. N. Nachn., 1896, Nr. 78.
14. B. E. V. — Ros Rosarum ex Horto Poëtarum. Dew of the ever-living rose gathered from the poets, gardens of many lands. 2nd ed. London, 8°, pp. 326, 2 sh. (ի զէլ պայտց Armenian roses)
15. Bain R. N. — Armenian description of the holy places in the seventh century. Qu. St., 1896, pp. 346—9.

16. R. Baridon. — Arm. Coup d'oeil général et explicatif sur son histoire et les dirn. événements. Lausanne, 8°, pp. 16. 5 cent.
- [ԳԽԻԻԻ. «Մշակ», 1897, թ. 82:]
17. — — Une famille de martyrs en. — Paris. [ԳԽԻԻԻ. «Մշակ», 1897, թ. 82:]
18. Baumgartner A. S. J. — Die ältere Literatur der Armenier: „Stimmen aus Maria-Laach“, 1896, S. 526—541.
19. Behexnilian K. — Armenian Home-Life. An adress to the Boys and Girls of England. London, 8°, pp. 16 ill., 2 d.
20. — — In Bonds: An Armenian's Experiences. Second Edition. London, ill., 8°, pp. 63, 1 sh. 6 d.
21. Belck W. — Armenien und seine Bewohner: Mitth. ggr. Ges., Hamburg, XI, pp. 176—9.
22. Belck W. und C. F. Lehmann. — Chaldische Forschungen: Zeitschr. f. Ethnol. XXVIII, pp. 309—327.
23. — — Chaldische Forschungen: Zeitschr. f. Ethnol. XXVII, 4te 578—616.
- [Տայբ's neuester Artikel über die Inscha v. Van.]
24. Benndorf P. — Durch Kaukasus: Aus allen Welttheilen, XXVII, pp. 467—472.
25. Bertacchi C. — L'Asia minore, l'Oriente e gli Armeni, con un proemio sulla natura e i limiti della geografia. Messina, Principato, 8°, pp. 71.
26. Blackenhorn M. — Die Armenier: Ggr. Z. II, pp. 219—221.
27. Blackwell Stone Alice. — Armenian Poems, rendered in to English verse. Boston, 8°, pp. 142, Doll. 1.25.
- [ԳԽԻԻԻ. «Մշակ», թ. 40: — Նոր-հարթ, թ. 60:]
28. Bliss, Rev. Edwin M. — T. and the Arm. atrocities, with an Introduction by Miss Frances E. Willard. Illustrated. London, 8°, pp. 574, 10 sh. 6 d.
- [ԳԽԻԻԻ. «Մշակ», 1897, թ. 69:]
29. — — «Դրո» f Philadelphia.
30. Blue Blooks. — Turkey, Nr. 1 (1895); Nr. 3, 5, 6, 8 (1896); Nr. 1, 2, 3, 7 (1897). pp. XXV+339, 2 sh. 11 d.
31. Bolton H. C. — Armenian Folk-Lore: J. of Folk-Lore IX, pp. 293—6.
32. Bourge G. — De Marseille à Tiflis: Bull. Soc. de ggr. Marseille XIX, pp. 34—52.
33. Brightmann F. E. — Liturgies eastern and western. Vol. I. Eastern Liturgies (Oxford).
34. Brockelmann C. — Die arm. Uebersetzung des Geoponica: Byzant. Zeitschrift, 1896, pp. 385—409.
35. Brooks E. W. — An Armenian visitor to Jerusalem in the seventh century: The English-Histor Review, 1896, II, pp. 93—97.
36. Bryce J. — Transcaucasia and Ararat, being notes of a vacation tour in the autumn of 1876. With engraving and coloured map. Fourth edition, revised with a supplementary chapter on the recent history of the A. question. London, 8°, pp. XIX+526.
37. Burchardi G. — Aus Türkisch-Armenien: Illustrierte Zeitung (1896), pp. 2744.